

ВІДЫ ЭЛІПТЫЧНЫХ КАНСТРУКЦЫЙ З СЕМАНТЫКАЙ ДЫНАМІЧНАЙ ЛАКАЛІЗАЦЫІ

УДК 811.161.3

Артыкул прысвечаны аналізу эліптычных канструкцый з семантыкай дынамічнай лакалізацыі. Выяўлены асноўныя віды канструкцый з семантыкай руху і перамяшчэння: рух аб'екта ад пачатковага пункта, рух суб'екта ад пачатковага пункта да канечнага, рух суб'екта ў канкрэтным напрамку без указання на пачатковы або канечны пункт, перамяшчэнне ў прасторы з дапамогай суб'екта. Кампенсаторны кампанент можа ўказваць на зыходны пункт перамяшчэння; аддаленасць канечнага пункта перамяшчэння; працягласць дынамічнай лакалізацыі; паслядоўнасць ажыццяўлення перамяшчэння; спосаб, прычыну, умову, мэту дынамічнай лакалізацыі. Таксама паказаны кампенсаторныя кампаненты і спосабы іх выражэння.

Ключавыя словы: *семантыка дынамічнай лакалізацыі, тыпалагічная характарыстыка канструкцый, рух суб'екта ад пачатковага пункта, рух суб'екта да канечнага пункта, працэсуальная мэта, працягласць дынамічнай лакалізацыі, прасторавы арыенцір, спосаб перамяшчэння ў прасторы, умова, прычына і мэта перамяшчэння.*

The article analyzes elliptical constructions with semantics of dynamic localizing. It has determined the principal kinds of constructions with the semantics of moving and transference: the object's moving from a starting point, the object's moving from a starting point to a terminal point. The article also identifies the subject's moving to the definite direction without showing either the starting or terminal points and moving in space by means of the subject. It concludes that the compensatory component can indicate the starting point of transference and the remote position of the terminal point. The article points out to the extent of dynamic localizing and transference sequence including the means, the reason, the condition and the purpose of dynamic localizing. It also outlines the compensatory components and means of their expression.

Семантычная арганізацыя канструкцый з эліпсісам дзеяслова вывучалася ў некалькіх аспектах: выяўляліся асаблівасці семантычнай арганізацыі сказаў у параўнанні з падобнымі з'явамі іншых моў (А. Кібрык, Г. Мельнікаў, Н. Мячкоўская і інш.), канструкцый аб'ядноўваліся ў класы аб'ектаў на аснове агульнасці заканамернасцей функцыянавання (А. Цымерлінг, І. Дзягавец, Н. Князева і інш.). Тыпалагічная характарыстыка канструкцый з эліпсісам дзеяслова прадугледжвае выяўленне іх спецыфікі ў параўнанні з поўнымі сказамі, у тым ліку і аналіз і класіфікацыю іх семантычных тыпаў з усімі відавымі класамі.

Эліптычныя канструкцыі з семантыкай **дынамічнай лакалізацыі** маюць значную колькасць відаў, якія ўказваюць на розныя адценні значэння перамяшчэння ў прасторы. Фарміруецца відавы клас у адпаведнасці з пачатковым і канечным пунктам перамяшчэння, рознымі ўмовамі перамяшчэння і інш.

Найбольш пашыраны ў сінтаксічнай сістэме беларускай мовы віды клас са значэннем **руху аб'екта ад пачатковага пункта**. Кампенсаторным кампанентам у такіх выпадках выступае акалічнасць з пазначэннем пачатковага пункта перамяшчэння: – Я – з Мінска (І. Мележ); – Я – з Баранавічаў, – адказаў нерашуча хлопец (А. Бажко). Акалічнасць у падобных сказах можа выражацца прыслоўем: – Куды ж ты, дачушка? Людзі на парог, а ты за парог? (А. Кудравец); – Куды вы? Такія мясіны любяць злыя духі – джыны (В. Іпатава).

Спосабы выражэння кампенсаторных кампанентаў могуць быць самыя розныя: – Табе куды? – запытаў вадзіцель ужо на хаду (Б. Са-

чанка); – А вы дзе лёка? – запытаў нас дзядзька (К. Чорны); *Талагоўскі – у горад свой родны. / Падгол – у любімы калгас* (П. Броўка); – А можа, цягні – на Петраград? (П. Глебка).

Пашыраны выпадкі ўжывання канструкцый з эліпсісам дзеяслова са значэннем **руху суб'екта ад пачатковага пункта да канечнага**. У такіх сказах указанне на пункт перамяшчэння перадаецца адной або некалькімі акалічнасцямі: *І пачалося: – Майна! Віра! З наверх на наверх / Сустрэчны рух і бег...* (Э. Валасевіч). Структурная схема такіх сказаў, як правіла, пашыраная: уключае розныя кампаненты, што выступаюць у якасці кампенсаторных.

У некаторых выпадках эліптычны сказ указвае **на рух суб'екта ў канкрэтным напрамку без указання на пачатковы або канечны пункт**.

Лакатыўныя кампаненты ў такіх сказах выражаюцца займеннікамі: – А ты – за мной. Па маіх слядах трымай. Тут нямаго ўжо, – сказаў зводдаль Рыбак (В. Быкаў); прыслоўямі: *Паперадзе – Тайдо, ззаду – Кос* (Я. Маўр); назоўнікамі: *І Алёшка, / Мірон, / І Зянон – / Па карчах, / Па кустах наўздагон* (А. Пысін).

Падобныя канструкцыі часам сведчаць пра мэту руху: – Так, так нямажна! Род звядзеца, / Калі магіль не шанаваць... // Стары падняў з травы вядзерца: / – А я во – з хварбай, маляваць (Н. Гілевіч); – Я – на справе (А. Дудараў). Акалічнасць мэты ў сказах выражаецца пераважна назоўнікамі: *Перш за ўсё на распарадку – / У садо-чак на зарадку* (А. Пысін).

Назіраюцца выпадкі, калі рух у эліптычных канструкцыях выступае **як працэсуальная мэта**. Кампенсаторны кампанент тут – акаліч-

насьць мэты. Выражаюцца падобныя кампаненты назоўнікамі: *Уваходзіць Таіса. З я з ю л я. – Па грыбы, па арэхі?* (А. Дзялендзік).

Эліптычны сказ можа ўказваць на **аддаленасць канечнага пункта перамяшчэння**; кампенсаторны кампанент выражаецца прыслоўем: – *Табе далёка, – перапыніў Ганну Міканор* (І. Мележ). Мадэль падобных сказаў звычайна трохкампанентная.

Перамяшчэнне ў прасторы можа суадносіцца з **працягласцю дынамічнай лакалізацыі**. Кампенсаторным кампанентам выступае акалічнасць, што ўказвае на працягласць: – *Я – мігам. На адной назе* (А. Макаёнак); – *Мы хутка. Ты пасядзі тут, – сказаў ён Цімошкіну* (В. Быкаў); – *Ты пабудзь. А я – на хвілінку* (В. Быкаў). Такія канструкцыі функцыянуюць часцей у структуры звышфразавога адзінства з прычыны неабходнасці дадатковага тлумачэння акалічнасці са значэннем працягласці перамяшчэння. Падобныя акалічнасці маюць мнагазначны характар і маркіруюць семантыку не толькі руху, але і актыўнага дзеяння, маўленчых працэсаў і інш.

У канструкцыях з эліпсісам дзеяслова, што ўказваюць на працягласць дынамічнай лакалізацыі, кампенсаторнымі кампанентамі выступаюць акалічнасці з пазначэннем часавых характарыстык працэсу: – *Куды ето проціў ночь?* (І. Мележ); – *Я сёння – нікуды* (А. Макаёнак); – *А вы – надоўга ў родны дом?* (Н. Гілевіч).

Акалічнасць са значэннем часу можа сведчыць пра дынамічную лакалізацыю, рэалізуючы ў будучыні: – *Праз некалькі дзён ты – на Волзе* (А. Макаёнак). Указанне на час дынамічнай лакалізацыі можа ажыццяўляцца пры дапамозе акалічнасцей, што выражаюцца спалучэннем лічэбніка з назоўнікамі: *Будзе што паглядзець. / Ёсць нямала навін. Я – Чырвон-Гарадка, / Мож, сорак хвілін* (І. Броўка) або назоўнікам з часавым значэннем: – *Дзед, а куды ты пасля вайны?* (А. Дудараў).

Эліптычныя канструкцыі з семантыкай дынамічнай лакалізацыі могуць суадносіцца **са спосабам перамяшчэння**. Кампенсаторным кампанентам у такім выпадку выступае акалічнасць, што ўказвае на спосаб дынамічнай лакалізацыі: *А шнур [журавоў] парваны – нізам, нізам...* (А. Пысін); – *Ты не на матацыкле? – спытаў Валера, скіроўваючы думкі Ігната на іншае* (А. Кудравец); – *Я – пехатой, – узрадаваўся ён, што гэтая вуліца была не так далёка, як яму здавалася спачатку* (В. Быкаў). Выражаюцца кампенсаторныя кампаненты пераважна прыслоўямі і назоўнікамі; мадэль сказа трохкампанентная: – *Я магу цябе і слай у паліцыю. У парадку мабілізацыі* (В. Быкаў) або назоўнікам у

форме ўскоснага склону: – *Каб ён быў мой сваяк, я б яго – памялом з дому* (В. Быкаў).

Спосаб перамяшчэння можа мець указанне на **нечаканасць дынамічнай лакалізацыі**: *І раптам лёгкі цень – на велічнасць уцёса* (Р. Баравікова). Кампенсаторным тут выступае акалічнасны кампанент, які часта выражаецца прыслоўямі з адпаведнай семантыкай. Мадэль падобнага сказа, як правіла, з чатырма кампанентамі.

Семантыка дынамічнай лакалізацыі можа суадносіцца з **прасторовым арыенцірам**: *Ярам-долам каля жыта, / Цераз лета, з-за ракеты – / Да цябе, хлапчына, напраткі* (Г. Бураўкін); *Праз цемру ценяў нацянькі – / Да зор, да неба* (М. Шабовіч). Кампенсаторны кампанент у канструкцыях выражаецца рознымі формамі назоўнікаў або займеннікамі (радзей): *Ён глянуў, усё расце. Гусе: гуркі па тапарышчу, памідоры па гарніку. А праз гэту прыгажосць гусеніцамі* (М. Магучоўскі). Кампенсаторны кампанент можа быць выражаны прыслоўем, аднак у такіх выпадках прыслоўе ўжываецца разам з займеннікам: *Насустрач ім – такой знаёмый вяскай – / Гусей цяжкая хвалістая ніць* (Т. Бондар). Мадэль канструкцыі чатырохкампанентная.

Кампенсаторным кампанентам у канструкцыях, якія ўказваюць на рух суб'екта, суадносна з **зыходным пунктам**, выступае акалічнасць, што ў пераважнай большасці выражаецца рознымі формамі назоўніка: *А міны скрозь з бакоў усіх* (П. Броўка); *Гарачым агнём неспакойная кроў / Па пругкіх жылах* (А. Куляшоў). Мадэль чатырохкампанентная.

Рух суб'екта можа суадносіцца з **умовай**: – *Пётр Пятровіч... вы ў ботах на танцы?* (Г. Марчук); – *Такім разводдзем немагчыма ні пешишу, ні на конях* (І. Мележ). Кампенсаторны кампанент у такіх выпадках выражаецца прыслоўем, мінімальна колькасць кампанентаў у мадэлі – чатыры.

Эліптычныя канструкцыі могуць абазначаць **паслядоўнасць ажыццяўлення перамяшчэння**. Кампанент, што ўказвае на суб'ект перамяшчэння, выступае ў якасці кампенсаторнага. Названая семантыка можа рэалізавацца з дапамогай далучальных канструкцый: – *Хай хто-небудзь спачатку адзін. Як бы ў разведку. А пасля другі. Каб не абоім адразу* (В. Быкаў). Асноўную функцыянальную нагрузку выконваюць кампаненты, якія пазначаюць суб'ект руху (*хто-небудзь, другі, абоім*) і час або паслядоўнасць руху (*спачатку, пасля*). Названыя кампаненты рэалізуюць адценне паслядоўнасці ажыццяўлення руху, выражаюцца яны звычайна прыслоўямі.

У канструкцыях з эліпсісам дзеяслова часам прапускаюцца аднародныя выказнікі, і на паслядоўнасць падзей указваюць кампаненты з акалічнасным значэннем: *Яна – на ганак праз імгненне, / А там – на вулку наўздагон* (Н. Гілевіч). Эліптычныя канструкцыі ў структуры звышфразавага адзінства пазначаюць паслядоўнасць падзей спосабам далучэння лексем з адпаведным значэннем: *Прыбегла на пошту. Цёмна ў ваках. / У Мінск напісала некалькі слоў. / Пайшла тэлеграма на правадах. / А Лена той хвіляю зноўку дамоў* (П. Броўка). У складзе поліпрэдыкатывнай сінтаксічнай адзінкі ўказанне на паслядоўнасць падзей ажыццяўляецца на аснове ўзаемадзеяння лексем са значэннем перамяшчэння: *Як дачуўся, што ты такую ўладу займеў, у тую ж хвіліну я – сюды* (А. Макаёнак).

Назіраюцца выпадкі, калі ў эліптычнай канструкцыі экспліцытна выражаецца толькі адзін аднародны выказнік. Кампенсаторнымі кампанентамі ў такім выпадку выступаюць акалічнасці (у тым ліку і адасобленыя) з указаннем на спосаб перамяшчэння: *Вось пераначуем, а заўтра ранічкай – у тыл* (В. Быкаў).

Канструкцыі з эліпсісам дзеяслова могуць указваць на **прычыну ажыццяўлення руху**: *Мікола чамусьці – у бок школы* (Г. Марчук); *У тую ж хвіліну Сцяпан знячэўку – за парог* (А. Бачыла). Такія сказы змяшчаюць у сваім складзе акалічнасны кампанент, што выконвае ролю кампенсаторнага: *– Ты граматы лепш – у печ. Гэта мя забавіла* (В. Быкаў).

Рух суб'екта можа суадносіцца з **мэтай**. У такім выпадку ў якасці кампенсаторнага выступае суб'ект сумеснага дзеяння: *Дзень кожны я з стадам сюды – на багота* (Э. Бядуля), які ўскосна ўказвае на мэту руху. Кампенсаторнымі могуць быць аб'ектныя або акалічнасныя кампаненты: *– Мяне ў Мінск на аперацыю і ў тыл* (І. Мележ); *– Во патадачкі пайшлі! ... Яго за гэта... у міліцыю?!* (М. Матукоўскі).

Дынамічная лакалізацыя можа быць прадстаўлена **перамяшчэннем аб'екта ў прасторы**, якое ажыццяўляецца **з дапамогай суб'екта**. Эліптычныя канструкцыі пазначаюць канечны пункт перамяшчэння ў прасторы. Аб'ект перамяшчэння часта ўказвае на адушаўлены аб'ект: *– Ты мяне – у школу* (Г. Багданава); *– Яны нас – у вёску* (В. Быкаў); *– На покуць трэба юбілярку! – / Напомніў Лёкса Тамашу* (Н. Гілевіч).

Названае адценне значэння можа сведчыць пра перамяшчэнне ў прасторы неадушаўленага аб'екта: *Я твар – у бок* (А. Дударэў); *У кожную вішаньку – на арэшку* (Г. Багданава). Пры гэтым у структуру сказа могуць уваходзіць мадальныя дзеясловы: *– Пеўня, бачыце, яму ў палату трэба* (А. Дударэў).

Перамяшчэнне ў прасторы можа суадносіцца з часам, у такім выпадку кампенсаторным кампанентам выступае тэмпаратыў: *– Цяпер мы цябе ў шпіталь* (В. Быкаў); *– Немцы пасля ўсіх у яму* (В. Быкаў); *– А запчасткі – калі?* (А. Дзялендзік).

На аснове праведзенага даследавання можна зрабіць наступныя высновы. Эліптычныя канструкцыі з семантыкай дынамічнай лакалізацыі найбольш пашыраны ў творах мастацкай літаратуры і публіцыстыкі, што абумоўлена значным дыяпазінам сэнсавых адценняў кампанентаў з лакалізацыяй значэннем і кампанентаў, што ўскосна маркіруюць семантыку руху. Мадэль эліптычнага сказа змяшчае кампаненты з пазначэннем розных спосабаў працякання працэсу, што дазваляе ўтвараць значныя віды клас канструкцый з названым значэннем. Выяўлены эліптычныя канструкцыі ўказваюць на рух аб'екта ад пачатковага пункта, рух суб'екта ад пачатковага пункта да канечнага, на рух суб'екта ў канкрэтным напрамку без называння пачатковага або канечнага пункта, перамяшчэнне ў прасторы з дапамогай суб'екта, кампенсаторны кампанент можа ўказваць на зыходны пункт перамяшчэння, на аддаленасць канечнага пункта перамяшчэння, на працягласць дынамічнай лакалізацыі, палідоўнасць ажыццяўлення перамяшчэння, на спосаб, прычыну, умову, мэту дынамічнай лакалізацыі. Значныя віды клас эліптычных канструкцый дазваляе перадаваць усе адценні семантыкі дынамічнай лакалізацыі.

Спіс літаратуры

1. Кибрик, А. Е. Константы и переменные языка / А. Е. Кибрик; МГУ. – СПб.: Алетей, 2005. – 719 с.
2. Мельников, Г. П. Системная типология языков: принципы, методы, модели / Г. П. Мельников; РАН, Ин-т языкознания. – М.: Наука, 2003. – 393 с.
3. Мечковская, Н. Б. Социальная лингвистика: пособие для гуманитар. вузов и лицеев / Н. Б. Мечковская. – 2-е изд., испр. – М.: АспектПресс, 1996. – 206 с.
4. Циммерлинг, А. В. Типологический синтаксис скандинавских языков / А. В. Циммерлинг. – М.: Яз. славян. культуры, 2002. – 895 с.
5. Дяговец, И. И. Типология русских придаточных предложений нетипичного построения: синтаксические единицы с отклоняющейся структурой: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / И. И. Дяговец; МГУ. – М., 2006. – 30 с.
6. Князева, Н. В. Семантико-синтаксические типы предложений с предикативным ядром N1-N1: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Н. В. Князева; Дальневост. гос. ун-т. – Владивосток, 2006. – 22 с.

Наталля ЧАЙКА,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.